

Ali Asgar Mundžazi¹

POSLANIK I SVETA KNJIGA MADŽUSIJA SA STAJALIŠTA POZNAVALACA VJERE I ISLAMSKIH PREDAJA

Kratak pregled rada

Većina iranskih istraživača, kao i cijelog Istoka, vjeruju da je Zaratustra utemeljitelj vjere madžus i da je on ubijen u napadu stranog naroda. Postojala su dva primjerka njegove vjerske knjige, jedan u kraljevskoj biblioteci u gradu Tahte Džamšid kojeg su Grci u napadu spalili, a drugi primjerak kod trona Sulejmanovog kojeg su Grci zaplijenili.

Islamske predaje Zaratustru ne smatraju poslanikom madžusa, zapravo on se prozivao za poslanika i u svojoj glavi razvijao tu ideju i sakupljao pjesme. On je potakao raskol među svojim narodom, što je dovelo do toga da se jedan skupina povela za njim, a druga suprotstavila. Na kraju raspleta događaja on

¹ Ali Asgar Mundžazi je univerzitetski profesor koji dugi niz godina predaje na katedri za vjere i književnost.

biva proganjan iz naroda i tako postane plijen divljim životinjama.

U ovim predajama se o čovjek po imenu Damasat (داماسات) govori kao o poslaniku madžusija i njihovoj vjerskoj knjizi sa malom razlikom u prenošenju njenog naziva kao Džamas (جاماس), Džamasab (جاماسب) ili Džamasat (جاماست). Ovog poslanika je ubio neko iz njegovog naroda, a njegova knjiga je spaljena.

Uvod

Navođenje imena madžus (مجوس) u Kur'anu i to uporedo sa vjerom jevreja, kršćana (Hadž, 17) i prisustvo sljedbenika te vjere u nekim arapskim plemenima kao što su bili Beni Temim i Beni Abas (Ebul-ma'ali, 27-28) potaklo je znatiželju muslimana tako da su u vezi sa njima postavljali pitanja Poslaniku i Imamima.

Ovaj rad ima za cilj da analizira i uporedi stavove poznavaoce vjere i islamskih predaja u pogledu poslanika i knjige madžusija. Ova tema će biti sagledana kroz odgovore na jedno osnovno pitanje i četiri popratna pitanja.

Osnovno pitanje: Kako je predstavljen poslanik i knjiga madžusija kod poznavalaca vjere i u islamskim predajama?

Popratna pitanja:

Ko je poslanik madžusija?

Kako je on preselio sa ovoga svijeta?

Kako se zvala sveta knjiga madžusija?

Kako je nestala sveta knjiga madžusija?

Pojašnjenje termina:

Prije samog nastavka izlaganja važno je da se dadnu pojašnjenja u vezi sa nekim ključnim terminima.

Madžus

Riječ madžus je stranoga porijekla, odnosno nearapskog (Khaza'eli, 55). Ova riječ, koja je samo jednom spomenuta u Kur'anu (Hadž, 17), ušla je u arapski jezik prije pojave islama. Džavhari u svojoj knjizi navodi stih Amrul-kejsa (500–540. po kršćanstvu), pjesnika iz predislamskog doba u

kojem on koristi riječ madžus (Džavhari, 977).

Poznavaoi vjere su se razili u pitanju porijekla riječi madžus, odnosno iz kojeg jezika je ona ušla u arapski. Mustir Hakis u *Kamusu* bilježi da je naziv njihove svete knjige preuzet iz babilonskog (keldani) ili madi jezika (Mustir Hakis, 785).

Pur Davud ustvrđuje da je riječ madžus u arapskom jeziku preuzeta iz ermenskog jezika (آرامی) na temelju argumenta da se ova riječ spominje u Tevratu i Bibliji (Jasna, 77-78).

Arthur Jeffery smatra mogućim da je riječ madžus u arapski jezik ušla iz jednog drugog ogranka semitskog jezika (Arthur Jeffery, 375). Ova tvrdnja je ispravna, po mišljenju Mustafe Zakerija. On u svom radu pod nazivom *Mongoli i njihova uloga u iranskoj kulturi* kaže sljedeće:

“Arapi su riječ madžus preuzeli iz semitskog jezika MagŌs, kojeg su oni, opet, preuzeli od iste grčke riječi MagŌs. Arapi su u predislamsko doba rijeko imali izravne kontakte sa Grcima. Međutim, imali su stalni kontakt sa stanovnicima Šama i sjeverne Mezopotamije, koji su koristili semitski jezik. Iz tog kontakta Arapi su dosta grčkih i latinskih riječi preuzeli preko semitskog jezika.” (Mustafa Zakeri, 105)²

U islamskim predajama, također, riječ madžus se smatra preuzetom iz semitskog jezika kojeg su Arapi prihvatili bez imalo promjene. U predaji imam Sadika zapisano je sljedeće: “Pitao je Mufadil imama Sadika: ‘Zašto se madžusi nazivaju madžusima?’ Imam Sadik reče: ‘Zato što su tako prozvani na semitskom jeziku...’” U nastavku svoga govora imam Sadik pojašnjava porijeklo riječi madžus iz semitskog jezika (Medžlisi, 53).

Većina domaćih istraživača smatraju da je riječ madžus arabizirana riječ staroiranske riječi maguš (مگوش), koja u savremenom perzijskom jeziku glasi mag (مغ) (Ali Asgar Hikmat, 147). Od starih istraživača vjere autor djela *Bijanul-adjan*, također, smatra da je riječ madžus sinonim riječi mag. (Ebul-ma’ani, 31-32)

Zaratustra

Riječ Zaratustra najpoznatije je ime utemeljitelja zoroastrijske vjere. Ova riječ se bilježi u različitim oblicima kao što su zaradušt (زرادشت), zartušt

² Ibn Kalbi izvještava o uticaju idolopoklonika Šama na Arape predislamskog doba nakon hazreti Ismaila, a.s. (Ibn Kalbi 104-105).

(زرانشت), zardehešt (زردهشت) itd., a sve one su preuzete iz riječi zarathushtra koja postoji zabilježena u Gasaha (گاساها), najstarijem dijelu Aveste (Toufiki, 54).

Po mišljenju sljedbenika Zaratusstre, utemeljitelj vjere ovo je ime dobio nakon njegova prispjeća na položaj poslanstva, dok je njegovo ime po rođenju Esefteman (اسفتمان). (Azer Goššab, 104) U pojašnjenju njegova imena rečeno je da je ono sačinjeno iz dva dijela Zarta (زرتا) i Ushtar (اوشتر) preuzeto iz inifinitiva vash (وش) ili ush (اوش) u značenju spaljivanja i svijetljenja i u značenju osobe čije je lice osvjetljeno Božijom svjetlošću i oko čije glave je oreol svjetlosti.

Grčki historičari bilježe ime Zoroaster u značenju astrologa. Na temelju ovoga, drugi dio riječi, odnosno aster (آستر) ili istar (ایستار), nosi značenje zvijezde. (Aštijani, 42)

Profesor Geiger, poznati njemački orijentalist, mišljenja je da je riječ zoraster sačinjena iz zeira (زئیرا) u značenju potrebe i aster (آستر) u značenju zvijezde, što znači osoba koja osjeća potrebu za zvijezdama. (Aštijani, 42) Oprečno Geigeru, Justi, njemački istraživač, prvi dio riječi tumači u značenju zlatan, odnosno od zlata, a shodno tome cijelu riječ u značenju zlatna zvijezda. (Ibid.)

S druge strane, većina istraživača smatraju da je prvi dio riječi zaratustra u značenju zlatan, žut, snažan i star, a drugi dio u značenju deve. Po ovom stajalištu značenje riječi zaratustra glasi posjednik zlatne/ snažne/ žute deve. (Džan Nas, 453)

Eilade sa sigurnošću tvrdi da je drugi dio riječi u značenju deve. (Eilade – 556) Asmunsen, također, potvrđuje ovo mišljenje. (Asmunsen, 100)

Zadnje značenje koje je ponuđeno za riječ zaratustra izgleda više razumnijim, jer prema izvještajima Jasna (یاسنا) i Nadidad (ندیداد), dva dijela knjige Avesta, ime njegova oca je u značenju posjednika starog i sivog konja (پورشسپ), a ime majke žena koja muze kravu (دوغدو). (Husejn Toufiki, 62-63)

Također, Goštasab, vladar Kijana koji se više od ostalih vladara spominje u Avesti, u značenju je posjednika ukroćenog konja. (Zabihullah Safa, 527)

Po mišljenju pisca knjige Zaratustra, u stočarskoj zajednici prije tri hiljade godina kada je najvrednije vlasništvo nomada bila stoka uopće, većina imena su kovana u složenici sa jednim od imena pitomih životinja,

kao što je krava i deva. Brojni primjeri toga postoje zabilježeni u Avesti, čak i u Gathi. On o važnosti i ulozi deve na području Balha navodi mišljenje Aleta Hajma: "...Čak i u vrijeme islama bile su poznate deve iz Balha, a domovina Zaratustre je bilo najvažnije područje odgoja deva. Zbog toga sa sigurnošću se može reći da je ime Zaratustre u vezi sa značenjem deve." (Aštijani, 440)

Život Zaratustre

O tome u kojem historijskom periodu je živio Zaratustra postoji između istraživača i samih sljedbenika te vjere neslaganje. Mišljenja koja se navode ovom pitanju obuhvataju period šest hiljada godina prije rođenja Isaa, a.s., pa do šest stotina godina.

Prema izvješću "Arđai Viraz Namak" i "Zatsprama", zoroastrijskih tekstova iz sasanidskog perioda, Zaratustra je dospio do položaja poslanstva tri stotine godina prije napada Aleksandra Velikog. (Pur Davud, 28-29) U drugom tekstu "Pand Hoš" (پند هوش) rečeno je da je to bilo 257 godina prije napada. (Pand Hoš, 156) Od islamskih učenjaka ovo mišljenje je prihvatio Ebu Rejhan Biruni. (Biruni, 85) Međutim, Maš'udi prihvata mišljenje da je to tri stotine godina. (Maš'udi, 85)

Zoroastrijanci na temelju svojih tradicionalnih knjiga tvrde da je Zaratustra živio 660 godina prije rođenja Isaa. (Pur Davud, 28) Većina zapadnih istraživača, također, na temelju ovih tekstova, smatraju da je on živio šest stoljeća prije nove ere. Prihvatanje ovog mišljenja o periodu u kome je živio Zaratustra je rezultat greške nastale usljed pogrešne pretpostavke da je Vištasep (ویشناسپ) upravo Goštasep (گشتناسپ), vladar suvremenik Zaratustre. Oni su vjerovali da je Goštasep upravo Vištasep, otac Darijuša Ahamenidija (داریوش هخامنشی). (Reza, 54-55)

Mary Boyce, poznati ekspert za zoroastrijsku vjeru, pozivajući se na vremensku starost teksta "Gasaha", koji je najstariji dio "Aveste", i njegovu bliskost sa "Rejguda" (ریگودا), kao i na temelju slike koja je predočena o sljedbenicima Zaratustre na tom mjestu, drži da je Zaratustra živio između 1500. i 2000. godina prije Isaa. (Bavis, 42)

Iako su mišljenja istraživača i tradicionalista o ovom pitanju bacila sjenu na historijski period u kome je živio Zaratustra, danas veliki istraživači smatraju ispravnim izješće Xantusa (450 god.). Na temelju izvješća ovog

velikog historičara stare grčke, Zaratustra je živio 600 godina prije rata kralja Hašajara (خشايار شاه) sa Grcima. Ovaj kralj ahamenidija 480. godine prije rođenja Isaa poveo je vojsku na Grčku. Prema tome može se vjerovati da je Zaratustra živio otprilike 1080. godina prije nove ere. (Reza, 52)

Mjesto rođenja

Većina muslimanskih historičara smatraju da je Zaratustra iz Azerbejdžana, poput Birunija (Asarul-bakije, 173), Hamze Isfahanija (Pejamberan i padešahan, 37) i Šahrestani (El-Milalu we el-nihal, 236), za razliku od Taberija koji smatra da je on iz Palestine (Tarih Taberi, svez. 2, str. 456.)

Jedan broj zapadnih istraživača smatra da je mjesto njegova rođenja i odrastanja Azerbejdžan (Sargozašte dinhaje irani, 143). Islamske predaje, također, ukazuju na činjenicu da je on rođen u sjeverozapadnom Iranu, blizu jezera Urumije, što je, ustvari, dio područja Azerbejdžana. (Aštijani, 56)

Oprečno ovom mišljenju, rimski historičar Mescellinus četiri stoljeća prije nove ere izvještava da je mjesto rođenja Zaratustre grad Balh, koji se nalazi na istoku Irana.

Zolzer, njemački orijentalist, nakon svojih istraživanja i analiza 1979. godine napisao je da tradicionalni tekstovi koji govore o mjestu rođenja Zaratustre imaju političku pozadinu i da nisu vjerodostojni. (Ibid)

Analitičari koji tvrde da je mjesto rođenja Zaratustre na istoku Irana u prilog svojoj tvrdnji iznose sljedeće argumente:

“Gasaha”, najstariji dio postojeće “Aveste”, napisan je na starom dijalektu veoma sličnom jeziku Veda stare Indije, što samo po sebi ukazuje da su narodi koji su govorili ovim jezicima blizu živjeli.

Podneblje koje opisuje “Gasaha” je stočarsko i zemljoradničko područje koje odgovara istoku Irana. (Ibid, 50)

Svršetak

Prema vjerskim tekstovima zoroastrijanaca i tekstovima epske književnosti, Goštasep, kralj Balha, prihvatanjem vjere Zoroastre izazvao je bijes Ardžaseba (ارجاسب), kralja susjednog područja, koji organizuje napad na Balh. U tom napadu on potpuno razruši Balh i čini opći pokolj u kojem je i sam Zaratustra poginuo. (Maškur, 66)

O samom ratu i načinu kako je poginuo Zaroastra rečeno je: “Iranci

u ratu sa Turkmenistancima su uzmakli, a Balh je pao u ruke Ardžaseba. Zaratuštra je poginuo u hramu vatre po imenu Anuš azer (انوش آذر) dok se molio za pobjedu svojih sljedbenika.” (Reza, 40)

U preostalim tekstovima iz vremena Sasanida kao što je Dinkard (دینکرد) navedeno je da je ubica Zaratuštre Tur-e baradar-e Vureyš (تور برادر وریش). (Asture zendegije Zaratušt, 112)

Prema knjizi “Zad-e separam” (زاد سپرم) ovaj događaj se desio u sedamdeset i sedmoj godini i četrdesetom danu Zaratuštrinog života, a jedanestog mjeseca ordibehešta. (Ibid., 142)

Avesta (اوستا)

Knjiga “Avesta” nakon knjige “Veda” je najstarija sveta knjiga arijevaca. (Maškur, 67) Sami naziv “Avesta” je navođen u više oblika, kao Absta (ابستا), Asta (استا), Afsta (افستا) i Apsta (اپستا). (Pur Davud, 46) Muslimanski historičari poput Taberija i Mas’uda ovu knjigu su navodili pod naslovom “Abstak” (ابستاق), “Abstah” (ابستاه) i “Afstak” (افستاق). (Mas’udi, 224) Između svih ovih naslova ostala je najpoznatija kao “Avesta”. Istraživači su ovaj naslov navodili u različitim oblicima, možda iz razloga što sama riječ avesta nije spomenuta u ovoj knjizi. Neki su bili mišljenja da riječ avesta ne postoji ni u jednom od indijskih, arijevskih i perzijskih jezika. (Avesta, 122-123)

Nasuprot ovom stavu neki pisci su smatrali da je riječ avesta perzijska i da potječe od riječi avpestak (اوپستاک) ili riječi avstak (اوستاک) u značenju osnivač ili temeljni tekst. (Pur Davud, 67)

Malikul-ašaer’ Behar je prihvatio ovo mišljenje i vjerovao je da je ona izvedenica riječi avpestak, u značenju osnivač i utemeljenje. U vezi sa nastankom riječi avpestak on kaže: “Zadnje slovo u riječi avpestak, odnosno *ka*, kao i kod riječi danak (داناک) i tavanak (تواناک) u perzijskom duri jeziku se izuzima i na temelju toga pravilan izgovor te riječi glasi avpešta, ali zbog pjesničke rime te riječi slovo *p* se izuzima i na kraju se dobije avesta. (Sabkšenasi, svez. 1., str. 6.)

Dastur Dhala, perzijski učenjak, kaže: “Riječ avesta je nastala iz korijena riječi *vejd* (وید) preuzete iz sanskritskog jezika, a koja znači znanje i radosna vijest. (Avesta 123)

Čini se da mišljenje da je riječ avesta indijskog porijekla ne može biti ispravno. U tom slučaju mišljenje Behara je vjerodostojnije.

Veliki dio prvotnog teksta "Aveste" su potvrdili grčki i starorimski historičari, kao što bilježi Grk Hermi Posa da je Palinus Rimljanin rekao da se za komentar vjerovanja zoroastrijanaca okoristio njegovom dvadesetomnom knjigom koja sadrži stotinu hiljada stihova. (Maškur, 67)

Zapadni istraživači (Hjum, 278) i muslimanski historičari poput Bal'amija (Tarih, 657), Siradža (Tabakate naseri, 144-145) i Mas'udija (Et-Tanbihu we el-ešraf, 80) rekli su da je obim prve "Aveste" bio toliki da su je ispisivali na dvanaest hiljada komada kravlje kože. (Ibid.)

Vjersko naslijeđe zoroastrijanaca je bilo toliko obimno da je prva "Avesta" bila ispisivana na deset hiljada štavljenih kravljih koža zlatnim slovima. Međutim, ovo djelo je spaljeno u napadu Aleksandra Velikoga zbog čega su mu oni dali nadimak *Prokletnik*. (Mari Bavis, 107) Većina pisaca i historičara poput Birunija (Asarul-baakije, 302-303) i zapadnih istraživača zabilježili su ovaj događaj.

Ponovno pisanje Aveste

Po mišljenju vjerskih poznavalaca šest stoljeća nakon spaljivanja "Aveste", u vrijeme vladavine Sasanida, zoroastrijanstvo je ponovo počelo privlačiti pažnju. Otpočeli su veliki naponi u sakupljanju i objedinjavanju preostalih dijelova "Aveste". Biruni je smatrao da su tri petine "Aveste" potpuno nestale, tako da su zoroastrijanski svećenici od njenih trideset dijelova otprilike sakupili samo dvanaest. Ilijade bilježi da su tri četvrtine teksta "Aveste" nestale. Prema pismu kojeg je napisao veliki zoroastrijanski svećenik Tansar (تانسار), u vrijeme Sasanida šteta koju je pretrpjela "Avesta" je bila veća od spomenute pa je moguće ustvrditi da se desilo potpuno uništenje prve "Aveste". Postojeća Avesta je rezultat i plod zoroastrijanskih svećenika iz vremena Sasanida i ima malo sličnosti sa originalom.

U pismu Tansara nedvosmisleno se ukazuje na veliku štetu koju je pretrpjela knjiga Aveste. (Zabihullah Safa, 31)

Pur Davud, isto tako, u knjizi "Gatha" (Gasaha) ukazuje na temeljnu razliku između stare i nove "Aveste", kako u pogledu obima tako i sadržaja: "Od starog pisma, i pored njene obimnosti, danas je preostalo samo osamdeset i tri hiljade riječi u sadašnjoj "Avesti" kao spomen na original, ali ne na njenom prvotnom pismu, niti po nekadašnjem redu i uređenju..." (Gatha, 4)

Poslanik madžusa u islamskim predajama

U vezi sa ovim prenosi se predaja imama Sadika u kojoj on kaže da je narod madžusa imao poslanika poput i ostalih naroda, ali su se oni okrenuli od svoga poslanika i knjige koju im je donio i nisu mu bili odani.

Neki su mišljenja da je Halid ibn Senan bio poslanik madžusa, ali prethodna predaja odbacuje takvu mogućnost, štaviše ne potvrđuje niti poslanstvo Zoroastre.

Na temelju ovih predaja Zoroastra je spjevao stihove oko kojih je okupio jednu skupinu ljudi, a druge je okrenuo protiv sebe. Na kraju njegov narod ga progoni i on postaje plijen divljih životinja. (El-Ihtidžadž, svez. 2. str. 92.)

Prema drugoj predaji, od Poslanika se prenosi da je čovjek po imenu Damast bio poslanik madžusa kojeg je ubio njegov narod. (El-Hurul-'ameli, svez. 15., str. 127.)

Ubistvo poslanika madžusa a da se ne spominje njegovo ime potvrđeno je drugom predajom imama Sadika. (Tahzib, svez. 6., str. 175.)

Sveta knjiga madžusa u islamskim predajama

U tekstovima predaja knjiga madžusa se spominje pod imenima Džamasab (جاماسب), Džamasat (جاماست) i Džamas (جاماس). Šejh Tusi, prenoseći predaju imama Sadika, navodi imena Džamasab (Tahzib, svez. 6., str. 175) i Džamas (Tahzib, svez. 10., str. 187.) Medžlisi, također, prenosi predaju imam Sadika u kojoj se navode imena Džamasab (Bihar, svez. 14., str. 463.) i Džamasat (Vasa'elu-šije, 11, 97, 15, 127).

Analiza i upoređivanje navedenih predaja jača jedno ili drugo stajalište: ili je knjiga madžusa imala različita imena ili prenosioci i zapisničari predaja nisu uložili dovoljno pažnje prilikom zapisivanja tako da su poslednje slovo različito zapisivali.

Zaključak

Iako većina poznavalaca vjere smatraju da je Zoroastra utemeljivač vjere madžusa, islamske predaje govore o poslaniku po imenu Damast, kojeg je ubio neko iz njegovog naroda.

Ovo mišljenje potvrđuju neki iranski islamski pisci i historičari. Šahrestani bilježi da je zoroastrijanstvo jedna sekta vjere madžusa (Šahrestani,

180-183), a Biruni govori o promjeni vjerske misli madžusa u zoroastrijansku vjeru: "Madžusi su živjeli prije Zoroastre i danas se ne može naći nijedna osoba od njih a da ne vjeruje u Zoroastru." (Biruni, 507)

Zubejdi je vjerovanja da je madžus stara vjera koju je Zoroastra reformirao, oživio i pridodao joj novoga. (Tadžul-arus, svez. 4., str. 345.) U predajama nije ništa rečeno o mjestu i vremenu nastanka ove vjere i njenom širenju. Samo na jednom mjestu imam Ali, kada govori o ovoj vjeri, spominje je kao pohabanu odjeću, čime aludira na njenu starost.

Izvještaji koji postoje u epskim tekstovima kao i u djelima većine poznavalaca ove vjere govore o tome da je Zoroastra ubijen u napadu Ardžaseb Turkmena na Balh, ali neki smatraju da oni nisu bili Turkmeni već Turci ili neko drugo strano pleme izvan Irana, dok su drugi odbacili takvo mišljenje i narod Tur, koji se spominje u Avesti i djelima pahlavija, smatraju da su oni bili arijevc i da su dvije skupine koje su zaratile zbog Zoroastre, ustvari, bili ljudi jednog naroda i jednog jezika. (Mufred Kemlan, 320)

Njihova argumentacija se temelji na činjenici da postoji velika sličnost imena kod obje strane u pogledu značenja i strukture. Međutim, islamske predaje govore o tome da je on na kraju završio kao plijen divljih životinja. Djela koja su ostala iz vremena Sasanida potvrđuju ovo stajalište. (Osture... 149)

I pored svega ovoga, istraživači vjera staroga Irana period življenja Zoroastre i njegovo poslanstvo smatraju nerazrješivim pitanjem i neobjašnjenom epizodom historije. To je rebus kojeg će, možda, riješiti buduća arheološka istraživanja. Veličina i obimnost vjerske knjige madžusa je potvrđena i u islamskim predajama i od poznavalaca vjere i historičara.

S perzijskog preveo: Amar Imamović

Literatura

Azernuš, Azertaš, Farhange muaser, Teheran: Našre Nej, 1379.

Azergošsab, Firuz, Gatha, Teheran: Foruhar, 1351.

Asmusen, Dijabete Zaratošti, preveo Feridun Badrei: Bunjade farhangi Iran, 1348.

Aštijani, Dželaludin, Zartuš, četvrto izdanje, Teheran: Šerkate shamije entešerati, 1368.

Ebu Ali Muhemedibn Bal'ami, Tarihe Bal'ami, sa korekturom Muhameda Taki Behara,

- svezak 2., Teheran: Tabeš, 1352.
- Asture zendegije Zaratušt, u prijevodu Žele Amuzgara i Ahmeda Tafazolija, Teheran: Sarčešme, 1375.
- El-Hirru-a'meli, Muhamed ibn El-Hasan, Vasa'ele-šije, svezak 15., Qom: Mu'esese Alul-Bejt, 1374/1416
- El-Zubjedi, Muhemed Murteza, Tadžul-arus, svezak 4., Bejrut: Daru mektebetul-hejat
- Isfehani, Hamze ibn Hasan, Tarih pejamberan we padešahan, u prijevodu Džafera Šeara, Teheran: Amir Kabir, 1367.
- El-Matrihi, Fahrudđin, Madžma'ul-bahrejn, svezak 1., Bejrut: Daru mektebetul-helal, 1985.
- Behar, Malikul-šu'era, Sabkšenasi, svezak 1., Teheran: Amir Kebir, 1370.
- Biruni, Ebu Rejhan, Asarul-bakije, sa korekturom Akbara Dana Saršata, Teheran: Amir Kebir, 1363.
- Pur Davud, Jasna, svezak 1., treće izdanje, Teheran: Entešerate danešgahe Teheran, Pirnijan, Hasan, Ireane kadim, četvrto izdanje, Teheran: Rošanaji, 1313.
- Tavfiki, Husejn, Negahi be adjane zende džehan, Qom: Defter entešarate islami, 1377.
- Džan Bi Nas, Tarihe džame adjan, u prijevodu Alija Asgara Hikmeta, peto izdanje, Teheran; Entešerate we amuzeše engelabe islami, 1370.
- Džefri, Artur, Važehaje dahil dar Kur'an, u prijevodu Fariduna Badreija, Teheran: Tus, 1372.
- Džozef Gor, Sargozašte dinhaje irani, u prijevodu Ajredža Pezešknijana, Teheran: Andiše, 1350.
- Džavhari, Ismail ibn Hamad, El-Sehah, svezak 3., Bejrut: Darul-ilm el-melaajin, 1404/1984
- Hazaeli, Muhamed, E'alamu Kur'an, drugo izdanje, Amir Kebir, 1350.
- Da'iretul-ma'aref tašajju', svezak 8., Teheran: Šehid Said Muhibi, 1379.
- Dustkhoh, Džalil, Avesta, svezak 1., Teheran: Marvarid, 1370.
- Dehkhoda, Lugatname, Teheran: Mu'esese entešerate we čap danešgahe Teheran 1377.
- Reza, Hašem, Zardušt pejambere Irane bastan, Teheran: Behdžet, 1380.
- Šahrestani, El-milalu we el-nihal, Kahere: 1378 po H. ili 1967.
- Safa, Zabihullah, Hamase seraji dar Iran, četvrto izdanje, Teheran: Amir Kebir, 1363.
- Taberi, Muhamed Džarir, Tarih Taberi, svezak 2., u prijevodu Ebul-Kasima Pajandea, Teheran: Esatir, 1368.
- Tusi, Ibn Džafer Muhamed ibn el-Husejn, Tahzibul-ahkam, Teheran: Darul-kubul-islamije, 1390 po H.
- Tusi, Ebi Džafer Muhamed ibn el-Husejn, El-Ihtidžadž, svezak 2.
- Farnabe Dadegi, Bandhaš, u prijevodu Mehrdada Behara, svezak 2., Teheran: Tus, 1380.
- Kalbi, Ebu Munzir Hašem ibn Muhamed, El-Isnam, u prijevodu Muhameda Reze Dželalija Naini, Teheran: Našre Nou, 1364.

- Mustar Hakes, kamuse kitabe mukades, Teheran: Esatir, 1377.
- Madžlisi, Muhamed Bakir, Biharul-envar, Bejrut: Daru ihjau urasul-arabije, 1403/19-83
- Muhamed el-Husejni el-Alavi, Abul-ma'ali, Bijanul-adjan, Teheran: Ruzne, 1376.
- Muhamed Ali Bakal, Abdul-Husejn, El-Mu'adžemul-'adžami, svezak 3., Teheran: Entešarate we čap danešgahe Teheran, 1375.
- Mari Bevis, Zarduštijan, u prijevodu Asgara Bahramija, Teheran: Kaknus, 1381.
- Maš'udi, Ebul-Hasan Ali ibn Hasan, El-Tanbih we el-išraf, Kahere
- Maš'udi, Ebul-Hasan Ali ibn Hasan, Murudžul-zeheb, u prijevodu Ebul-Kasima Pa-jandea, treće izdanje, Teheran: Entešarate ilmi we farhangi, 1365.
- Maškur, Muhamed Dževad, Iran dar ahde bastan, Teheran: Ešrefi, 1367.
- Mufred Kamelan, Dževad, Gozareš zadgahe Zaratušt, Teheran: Nagin, 1375.
- Minhadžu Siradž, Tabakatu naseri, u korekturi Abdul-Haja Habibija, svezak 1., Teheran: Dunjaje kitab, 1363.
- Mehr, Farhang, DidiDidi Nure Ajineje kohn, drugo izdanje, Teheran: Diba, 1374.
- Robert, Hjum, Adjan zende džahan, u prijevodu Abdul-Rahima Gavahija, treće izdanje, Teheran: Defter Našr farhange islami, 1373.
- Jadegare zeriran, u prijevodu Malikul-šura' Behara, Teheran: Vezarate farhang we eršade islami, 1379.
- Mustafa Zakeri, Makale 'Mugan we nakše anan dar farhange Iran zamin', Madžaleje Ma'are, sedamnaesti krug, broj 3., Merkeze naše danešgah.
- Davud Elhami, Makale 'Kitabe dini Zaradušt', madžaleje tahasosi kelame islami, Merkeze modirijat houze ilmijeje Qom, behar 1379.
- Mirce, Eliada, The Encyclopledia of Religion (V.15) New York, 1987.
- The Encyclopledia (V.1) USA 1995.